

מקום נטילת ידיים/חיים כפיר

מקור הדין

בגמרא במסכת חולין (קו) נאמר (בשילוב עם פירש"י): "תנו רבנן נטילת ידיים לחולין עד הפרק (-פרק שני של אצבעות), לתרומה עד הפרק (-פרק שלישי והוא מקום חיבור האצבעות ליד), קידוש ידיים ורגלים [להלן: ידו"ר] במקדש עד הפרק (-סוף פיסת היד מקום חיבור כף היד והקנה). וכל דבר שחוצץ בטבילה בגוף חוצץ בנטילת ידיים לחולין ובקידוש ידיים ורגלים במקדש. אמר רב עד כאן לחולין עד כאן לתרומה (-מראה היה בידיו כמבואר בברייתא). ושמאל אמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא (-מקום נטילת חולין ותרומה שוין לחומרא ליטול בפרק שלישי). ורב ששת אמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לקולא (-פרק שני לחולין ותרומה). אמר בר הדיא הוה קאימנא קמיה דרבי אמי ואמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא. ולא תימא רבי אמי משום דכהן הוא (-ורגיל בתרומה, לפיכך החמיר על עצמו להרגיל אף בחולין כן כדי שיהא רגיל בה), דהא רבי מיישא בר בריה דרבי יהושע בן לוי הוא ליואי ואמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא".

עוד אמרו בירושלמי (ברכות פ"ח ה"ב): "רבי יוסה בשם רבי חייא בר אשי ורבי יונה ורבי חייא בר אשי בשם רב נטילת ידיים לתרומה עד הפרק ולחולין עד קשרי אצבעותיו. מיישא בר בריה דרבי יהושע בן לוי אמר מן דהוה אכל עם סבי (-ר' יהושע בן לוי) ולא משטף ידיו עד הפרק לא הוה אכל עימיה".

קושי בדברי רש"י, תירוץ התוס'

העולה מדברי רש"י, שנחלקו האמוראים עד היכן מקום נטילת ידיים לחולין. ולמעשה הדעה המחמירה סוברת שלנטילת חולין לא מספיק עד פרק שני אלא צריך עד פרק שלישי. אלא שבדברי רש"י ישנו קושי, שמפרש שרב ששת הורה שבין לחולין ובין לתרומה- עד פרק שני, שיוצא שחולק בכך על הברייתא שאמרה שלתרומה עד פרק שלישי.

התוספות (ד"ה אמר) כתבו: "וי"ל דרב ששת מפרש הברייתא בפרק הראשון שבראש אצבעות לחולין ושני לתרומה שהוא פרק אמצעי ולא להקל על הברייתא קאמר אלא אדרב ושמאל דאמרי דפרק דתרומה הוא מקום חיבור אצבעות ותפיסת היד". ע"כ. כלומר רב ששת מסביר את הברייתא שלחולין עד הפרק היינו עד פרק ראשון ולתרומה

עד הפרק היינו פרק שני. ואמר רב ששת שבין לחולין ובין לתרומה עד הפרק השני, שזהו קולא מדשמואל אך מחמיר הוא על הברייתא¹. אלא שיש להקשות לדבריהם שכתבו בתחילת הדיבור: "ולא רצה לפרש בקונטרס דפרק דחולין הוא פרק ראשון שבראש האצבעות לפי שאינו שוה בכל האצבעות כמו באגודל אבל פרק האמצעי שוה בכלם". ע"כ. ולפי דבריהם בכל מקרה רש"י נצרך לפרש כן בדעת רב ששת. ואולי אפשר לתרץ אחרת למה רש"י לא רצה לפרש עד פרק ראשון של אצבעות, כיון שאם היה מפרש כך, בהכרח היה רב ששת חולק על הברייתא, לכן פירש שזהו פרק שני ורב ששת הוא זה שמסביר את הברייתא על פרק ראשון.

תירוץ רבינו יונה

ורבינו יונה (ברכות מא.-: בד"ה ר"ף) כתב לתרץ בשם רבני צרפת שאותם אמוראים לא שמעו את דברי הברייתא, ולכן הקילו והחמירו עליה. אלא שלאחר מכן כתב: "ונמצינו למדים לפי שיטה זו שדי לנטילת ידים עד סוף האצבעות שהרי ר' יהושע שהיה מחמיר יותר מכולם לא היה מחמיר יותר". ע"כ. אמנם אין זה מובן כיון שכל מה שחלקו האמוראים על הברייתא זה היה מחמת שלא שמעוה, וודאי שאם היו שומעים אותה היו מסכימים לה שהרי אין אמורא יכול לחלוק על תנא². וא"כ לפי רש"י היה נכון יותר לפסוק שנטילה לחולין היא עד פרק שני של אצבעות כדברי הברייתא. שאף הם אם היו שומעים הברייתא היו מבטלים דבריהם מפניה³. והר"ן כתב בדומה לזה שאפשר שהיה

1. והריטב"א כתב: ומיקל בתרומה טפי מן הברייתא, שמצריך תנא בתרומה עד סוף האצבעות. אי נמי דלא פליג אמתניתא וכו'. וצ"ב היאך יכול לחלוק על הברייתא.
2. כפי שמובן מהרבה מקומות בגמרא שאין האמוראים יכולים לחלוק על תנאים. ועל רב (ועוד כמה אמוראים) אמרו רב תנא הוא ופליג. ולא אמרו כן אלא מדוחק גדול. ולעולם לא נמצא רב תנא ופליג ואי בעית אימא... וכן כתב בת"ח כלל קיז. ויעוין עוד בתוס' יומא ג: ד"ה ושבעות טז: ד"ה או וכס"מ ממרים ריש פ"ב.
3. רבינו יונה שם הקשה לפי רש"י למה לא הקשו בגמרא על שמואל (שהיקל בשניהם לפי גרסתו) וריב"ל מהברייתא. ותירץ שהם לא שמעו את הברייתא. ואינו מובן אצלי שהרי לפי דבריו זה עדיין לא עונה על השאלה למה לא הקשו עליהם. שאף אם לא שמעו את הברייתא היה על הגמרא להקשות (ולתרוץ ברייתא לא שמייע להו) כמו בשבת יט: וסו. ועירובין ט. יט: ופו. (ויעוין עוד שם בדף קב.) וגיטין מה. ועוד.

רב ששת יודע ברייתא אחרת כדבריו. אך זה גם כן קשה דהיה לה לגמרא להקשות על רב ששת⁴.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן אחר שהביא את דברי רש"י כתב וז"ל: "ובירושלמי במסכת ברכות (פ"ח ה"ב) מצאתי שמחמירין לחולין. דאתמר התם בשם רב נטילת ידיים לתרומה עד הפרק, ולחולין עד קשרי אצבעותיו. וכן נמי לקמן בגמרא התירו במפה לאוכלי תרומה והחמירו בטהרות, וכן משמע מדקא מני והולך מקודש וחולין ותרומה דממעט והולך הוא, ור' אמי משום דכהן הוה מחמיר בתרומה כחולין". ע"כ. נראה שהרמב"ן מבין שהירושלמי מיקל בתרומה מבחולין, שבעוד שלחולין צריך ליטול עד קשרי האצבעות - פרק שלישי, לתרומה מספיק ליטול עד פרק שני. והביא ראיה שכבר מצינו שהקילו בתרומה מבחולין לגבי אוכלי תרומה שלקמן (קז-:). הגמרא פושטת שמפה מועילה לתרומה לפטור מנטילת ידיים ולחולין לא. והטעם לכך הוא כיון שכוהנים זריזין הם. ועוד הוכיח ממה שהגמרא מנתה מקדש, חולין, תרומה, משמע שהחומרא היא בסדר יורד (דמקדש ודאי חמור מכולן).

קשיים ברמב"ן

הרמב"ן מפרש את הירושלמי שבתרומה הצריכו ליטול רק עד הפרק והיינו פרק שני ולחולין החמירו עד קשרי האצבעות שהם פרק שלישי. אולם זה אינו מובן שהרי המשך הירושלמי שם הוא: "מיישא בר בריה דרבי יהושע בן לוי אמר מן דהוה אכל עם סבי (-ריב"ל) ולא משטף ידוי עד הפרק, לא הוה אכל עימיה". כלומר ריב"ל מצריך נטילה 'עד הפרק', ובבבלי מבואר שהיה עושה חולין ותרומה לחומרא, כך שאין לפרש ש'עד הפרק' זהו עד פרק שני.

4. רבינו יונה שם הקשה לפי רש"י למה לא הקשו בגמרא על שמואל (שהיקל בשניהם לפי גרסתו) וריב"ל מהברייתא. ותירץ שהם לא שמעו את הברייתא. ואינו מובן אצלי שהרי לפי דבריו זה עדיין לא עונה על השאלה למה לא הקשו עליהם. שאף אם לא שמעו את הברייתא היה על הגמרא להקשות (ולתרוץ ברייתא לא שמיע להו) כמו בשבת יט: וסו. ועירובין ט. יט: ופו. (ויעויין עוד שם בדף קב.) וגיטין מה. ועוד.

עוד קשה ממה שאמרו שר' אמי החמיר בין לחולין בין לתרומה ואמרו על כך 'ולא תימא ר' אמי משום דכהן הוא' וכו' ונראה בפשטות שהגמרא רוצה להחיל את החומרא גם על שאר עם ישראל שאינם כהנים. ואם כל החומרא היא בתרומה, שצריך ליטול לה כחולין, מה שייך להחיל חומרא זו על שאר עם ישראל הרי אינם אוכלים תרומה. אולם לרש"י החומרא היא בחולין ובזה שייך להחיל את החומרא על כל ישראל. מתפרש שפיר ז"ל: "משום דכהן הוא - ורגיל בתרומה לפיכך החמיר על עצמו להרגיל אף בחולין כן כדי שיהא רגיל בה".

עוד יש להקשות ממה שאמרו בגמרא שכל החוצץ בטבילה חוצץ בנטילת ידים לחולין ובקידוש ידים ורגלים במקדש. ואילו תרומה לא נשנית כאן. ולכאורה הסיבה היא שכיון ששנו לגבי חולין שחלים דיני חציצה סמכו על כך שיש ללמוד בכל שכן לתרומה. ודבר זה שייך רק אם נאמר שנטילה לתרומה חמורה משל חולין. אבל לדברי הרמב"ן למה לא שנו תרומה. ולכאורה אין לומר שמרוב שקילא אין בה דין חציצה, דזה אינו מסתבר⁶. עוד יש להקשות על עצם האמירה שחולין יותר חמורים מתרומה, שאין זה מובן כיון שלא תיקנו נטילת ידים לחולין אלא משום סרס תרומה וכן הקשה הרשב"א עליו: "זה מן התמה יציבא בארעא וגירורא בשמי שמיא?! לא אמרו נטילת ידים לחולין אלא משום סרס תרומה, ונימא בתרומה עד פרק שני, ובחולין שאין עיקרן אלא משום סרס תרומה עד קשרי אצבעות?".

תירוצים לכמה קשיים

לגבי השאלה איך אפשר שנטילת חולין תהיה חמורה משל תרומה, הריטב"א הביא את דברי הרמב"ן ונתן טעם לדבריו ז"ל: "וכן מצינו בשמעתין שמקילין בתרומה יותר מחולין, שהתירו מפה לאוכלי תרומה ולא התירו לאוכלי חולין מפני שהכהנים זריזין ואין לחוש שמא יגעו. הכי נמי אין לחוש שמא יזלזלו לשיעור הראוי להם ואינם צריכים לעשות

5. וכן מנראה ממה שכתוב בסתמא 'כל החוצץ בטבילה חוצץ בידים בין בטבילתן בין בנטילתן' וכלל בדבריו כל הנטילות.

6. והוא הדין שיש להקשות כבר למה שנו את דין קידוש ידים ורגלים ולא נתנו ללומדו בכ"ש מנטילת חולין. וכמה תירוצים נאמרו בזה יעוין בלב אריה ובתפארת יעקב ובבאר יצחק על חולין (קו). ולכאורה לפי תירוצו השני אף על הרמב"ן בעניינינו לא יהיה קשה. אמנסה תירוצ מצד עצמו פחות מסתבר.

סייג, אבל בנטילת ידיים דרבנן שיש מזלזלים בה אם אתה מעמידן על השיעור יבואו לזלזל בו לפעמים וימעטו ממנו, ולכך הוסיפו עליו משום סרך אוכלי תרומה ליטול עד סוף פיצול האצבעות". ע"כ. ולפי דבריו אלו, ניתן להביא ראיה מדין מפה. כיוון שאין כוונת הרמב"ן כלל שנטילת חולין חמורה משל תרומה, אלא שכיון שבעיני אנשים יכולה להיות נטילה זו מזולזלת, לכן ראו חכמים לנהוג בה עוד סייג, ובנטילה לתרומה שלא שייך האי חששא - הקילו. ולעולם נטילת תרומה חמורה מחולין, שלא הקילו בתרומה מחמת שתוקפה קל משל חולין, אלא מחמת זה שישנו חשש מסויים בחולין לכן גדרו אותו ובתרומה אינו שייך. ולפ"ז שייך להביא ראיה מדין מפה. ואין להקשות יציבא בארעא וכו' כיון שבאמת תרומה חמורה.

ועל פי זה אפשר לתרץ גם את השאלה למה לא למדו חציצה בנטילה לתרומה בכ"ש מנטילה לחולין כיון שתוקף נטילת תרומה באמת חמורה משל חולין.

אפשר גם לתרץ את השאלה מדברי ר' אמי שמדבריו נראה שמחיל את החומרא שלו על כל ישראל ולדברי הרמב"ן אינו מובן כיון שר' אמי מחמיר בתרומה - דבר שלא שייך לכל ישראל. שיש לומר שכוונת הגמרא כך היא: אל תעלה על דעתך שחומרת ר' אמי על הכהנים היא משום שהוא כהן. אלא צריך לעשות כן מעיקר הדין. אלא שיש להקשות ממה שמבואר בירושלמי שריב"ל לא היה מיסב לאכול עם כל מי שלא נטל ידיו עד הפרק (והוא כאמור בבבלי מחמיר בין בחולין בין בתרומה כחומרתו של ר' אמי), ומובן משם שהחומרא היא על כל עמ"י ולא רק על הכהנים. ודוחק לומר שהכוונה היא שלא היה מיסב עם כהנים שלא נטלו עד הפרק.

דחיית ראייתו של הרמב"ן מדין מפה

כאמור לעיל הרמב"ן נתן סימוכין לדבריו מדין מפה שהחמירו חכמים בדין מפה לחולין - שלא מועילה וצריך נטילה. ולעומת זאת לתרומה - מפה מועילה ולא צריך נטילה. וכתב על כך הרשב"א (תה"ב ו, א): "ומה שהביא הרב ז"ל ראיה מגמרין דהחמירו בחולין מתרומה שהתירו לאכול במפה לאוכלי תרומה ולא התירו לאוכלי טהרות, התם לאו משום קולא וחומרא הוא, אלא משום דכהנים זריזין הם ואין חוששין שמא יגעו ביד, משא"כ באוכלי טהרות שאין זריזים כל כך. אבל לענין שיעור נטילה תרומה חמורה מטהרות". ע"כ. כלומר לגבי מפה הקילו לאוכלי תרומה שלא יטלו כיון שאין בהם חשש שמא יגעו במאכל עצמו משום שזריזין הם. בשונה מאוכלי חולין שקיים אצלם חשש

שלמרות שיאכלו את הלחם על ידי מפה, יגעו אף בלחם עצמו. והדין הזה אינו נוגע כלל לתוקף הנטילה. דהיינו זה שהקילו בתרומה והחמירו בחולין זה לא בגלל שנטילת חולין חמורה משל תרומה בתוקף שלה, אלא כיון שבמקרה הזה שייך להקל בזה ולהחמיר בזה מהסיבה הנ"ל. וכל זה שונה מהגדרת מקום נטילת ידים שאי אפשר לומר שמקום נטילת חולין פחותה משל תרומה בעוד שכל התוקף של נטילת חולין היא רק משום סרך תרומה. כאן מדובר על עצם הגדרת המקום שעליו החילו חכמים את הנטילה, ולכן אם מקילים בתרומה - זה מפני שתוקפה של נטילה זו קלה. וזה אינו.

אולם כאמור לעיל הריטב"א פירש את הרמב"ן באופ"א, שבאמת מה שמחמירים בנטילת חולין מנטילת תרומה זה לא מפני שנטילה לחולין חמורה מנטילה לתרומה אלא שכיון שבעיני אנשים יכולה להיות נטילת חולין מזולזלת, ראו חכמים לנהוג בה עוד סייג, ובנטילה לתרומה שלא שייך האי חששא - הקילו. ולעולם נטילת תרומה חמורה מחולין.

הסבר הירושלמי לשיטת רש"י

לעיל הובא שהרמב"ן נסתייע מהירושלמי (ברכות פ"ח ה"ב) שנאמר שם לתרומה 'עד הפרק' והבין שהיינו פרק שני, ולחולין עד 'קשרי האצבעות' והבין שהיינו פרק שלישי. ולעיל הובא הקושי בהסבר זה. רש"י לאומת הרמב"ן יפרש את הירושלמי שהכוונה ב'קשרי האצבעות' היינו פרק שני⁷, ו'עד הפרק' היינו פרק שלישי. ובכך יובן המשך הירושלמי שריב"ל לא אכל עם מי שלא נטל ידיו עד הפרק, שמשמע ששיעור 'עד הפרק' הוא השיעור החמור. וכך כתב הראב"ה (תשובות, אלף קט) להסביר את הירושלמי והוסיף שכן משמע מהגמ' בנידה (נב): שפירוש קשרי האצבעות היינו פרק שני.

שיטת הרשב"א

הרשב"א (תה"ב ו, א) מתייחס לדברי הירושלמי שהביא הרמב"ן, ותמה איך אפשר שנטילת חולין שאינה אלא משום סרך תרומה תהא חמורה מנטילה לתרומה. לכן יצא לבאר את הירושלמי באופן אחר ז"ל: "ונראה לי כי בירושלמי החמירו בין בחולין בין בתרומה. החמירו בחולין עד קשרי אצבעות כעיקר שיעור של תרומה, והחמירו בתרומה

7. קשרי האצבעות יתפרש כ-קשרים שבאצבעות. לאומת זאת לרמב"ן זה יתפרש כ-קשרים של האצבעות.

עד שיעור של קידוש ידים, ו'הפרק' - של פיסת היד קאמר ולעולם תרומה חמורה". עכ"ל. וא"כ יתפרש מה שאמר שמואל בבבלי עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא, שבין לחולין ובין לתרומה צריך ליטול עד סוף פיסת היד. ודברי רב ששת יתפרשו שסובר שבין לחולין ובין לתרומה עד סוף פיצול אצבעות.

שיטת רבינו יונה

רבינו יונה אחר שדחה פירש"י כתב: (היתה לו נוסחה שונה משלפנינו) "אבל מתוך הגירסא שגורס ר"ח ז"ל והר"ף ז"ל למדנו פי' הלכה זו בענין אחר נכון. שהם גורסין לחולין עד לפקק, ומפרשים פקק - הקשרים השלישיים שבסוף האצבעות מלשון עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה דכמו שבשעה שאדם כורע בולטים החוליות כלפי חוץ כמו כן בשעה שכופף אצבעותיו בולטים אותם הקשרים כלפי חוץ. וכך הוא פי' הברייתא קידוש ידים במקדש עד לפרק, דהיינו במקום חיבור היד והזרוע שהוא סוף היד שזהו הנקרא פרק. לחולין עד לפקק, עד קשרי אצבעותיו השלישיים שהוא סוף האצבעות. לתרומה עד לפרק, ר"ל ג"כ עד מקום חיבור היד והזרוע שהוא סוף היד כמו שאמרנו בקידוש ידים שבמקדש. ואף על פי שקידוש שבמקדש ותרומה שיעור אחד להם, לא שנה אותם ביחד מפני ששנה תחלה קידוש של מקדש שהוא מן התורה, ואח"כ סמך לו חולין שהוא מצוי יותר, ואחר כך תרומה".

עוד כתב: "ומה שנחלקו בגמ' רב ושמואל ור' יהושע ב"ל⁸, הוא בזה שרב היה גורס בחולין 'לפקק', ולפיכך היה אומר שיש הפרש בין חולין לתרומה, דלחולין עד הקשרים שבסוף האצבעות שבולטים כשאדם כופף אצבעותיו, ולתרומה עד הפרק דהיינו סוף היד. ושמואל היה מיקל יותר והיה אומר דאפילו לתרומה די בשיטול עד הקשרים שבסוף האצבעות כמו לחולין, וגורס בשניהם 'לפקק'. ור' יהושע היה גורס בכל 'לפרק', והיה אומר דבין לחולין בין לתרומה עד הפרק, דהיינו סוף היד לחומרא ומסקנא כוותיה". ע"כ.

קשיים בשיטתו

רבינו יונה כתב לפרש את הגרסא 'עד הפקק' שזהו פרק שלישי, ולכאורה באותה מידה אפשר לפרש שהכוונה היא לפרק שני שהרי גם הוא מתפקק כחוליות השידרה שבגב. ואין סיבה לפרש שהכוונה היא עד פרק שלישי. עוד קשה מה שכתב שהסיבה

8. שמואל וריב"ל נחלקו לפי גרסתו בגמרא שריב"ל החמיר ושמואל הקל (כשיטת רב ששת שלפנינו).

שלא שנה התנא תרומה ומקדש יחד, היא כיון ששנה את החמור תחילה ואח"כ המצוי. שאם שנה את החמור תחילה, ממילא לפי סברא זו אין לשנות את חולין אחר מקדש שהרי נטילה לתרומה חמורה משל חולין שאינה אלא משום סרח תרומה. ואם את המצוי רצה התנא לשנות תחילה, היה לו להקדים את חולין אף למקדש. עוד יש להקשות על מה שכתב שהמחלוקת בין האמוראים היא בגרסת הברייתא, שא"כ אינו מובן דברי הגמרא 'ולא תימא ר' אמי משום דכהן הוא' וכו'. כלומר, הגמרא מניחה שיש סברא שר' אמר את דבריו לחומרא מחמת זה שהוא כהן, ושוללת הבנה זו. ואם כדברי רבינו יונה שכל מה שהוא החמיר זה מחמת שכך היה גורס בברייתא, לא שייך לתלות את החומרא שלו בכך שהוא כהן. עוד יש להקשות שאם כל מחלוקת האמוראים היא בגרסת הברייתא למה לפי שמואל שמיקל ואומר שבין לחולין בין לתרומה עד הפקק, לא שנתה הברייתא חולין ותרומה כאחד הרי שיעורם שווה. ועוד יש להקשות לפי דבריו שרב היה גורס בברייתא לקידוש ידים ורגלים במקדש עד הפרק לחולין עד הפקק לתרומה עד הפרק. למה רב אמר 'עד כאן לחולין עד כאן לתרומה' והעמיד את חולין ביחסיות לתרומה, הרי שיעור תרומה וקידוש ידו"ר שווים. ואפילו היה יותר נכון להשוות זאת לקידוש ידו"ר שבהם הנטילה היא דין תורה.

תירוצים לחלק מהקשיים

לגבי השאלה למה שנה התנא את חולין אחרי מקדש הרי תרומה חמורה, והיה להקדימה לדבריו. אולי יש לתרץ שכיון שנטילת לחולין ולתרומה מדרבנן, לא חש להקדים את החמור יותר. אלא שזה דוחק כי תירץ זה היה מתקבל רק את התנא לא היה נחית כלל לסדר את הברייתא על סדר החומרה, אבל כאן כיון שכבר התנא החליט לשנות קידו"ר בתחילה מפני חומרתו, מסתבר שהיה עדיין ממשיך לסדר את סדר הברייתא על דרך זו. לגבי הקושיה מדברי ר' אמי שנראה ששורש המחלוקת היא לא בגירסאות, אפשר לומר שבאמת זה מה שמשמיעה הגמרא שלא תימא שהחמיר משום שהוא כהן אלא הסיבה היא משום שכך היה גורס דהא מישא בר בריה דריב"ל דהוא ליואי והחמיר. ולגבי השאלה שלפי דבריו היה צריך שרב יאמר 'עד כאן לחולין עד כאן לקידו"ר' שהרי תרומה וקידו"ר שווים. יש לתרץ שרצה רב להראות לשומעים את הדינים המעשיים וכיוון שקידו"ר אינו מצוי בניהם, לא דיבר עמהם אלא בתרומה (שהייתה עדיין

מעשית. כיון שעוד היה מצוי בניהם אפר פרה אף לאחר החורבן ויכלו לטהר מטומאת (מת).

סמ"ג

והסמ"ג (עשין כז) כתב ג"כ בדרך דומה לדברי הרשב"א ז"ל: "תנו רבנן וכו' עד לפרק עד לפרק עד לפרק. ואין הדבר מבורר אם פרק אחד לכולן או שמא רוצה לומר שאין שיעורו של זה כשיעורו של זה ולכל אחד יש פרק שלו... אבל בפרק החולין והתרומה נחלקו, רב מפרש עד כאן לחולין עד כאן לתרומה. פירוש, לתרומה כל היד כמו לקידוש אבל לחולין באמצע היד שהוא פרק שלישי ששם נקשרים כל האצבעות לעובי היד, וכן כתוב בירושלמי דברכות פרק אלו דברים. לחולין עד קשרי אצבעותיו - וזהו פרק שלישי ששם כולם נקשרים. ושמאל אמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא. פירוש, פרק אחד לכולן כפרק קידוש ידים ורגלים שזהו כל היד. וזהו מה שכתוב בספר והזהיר⁹ אמר שמואל לחולין כל היד. ורב ששת אמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לקולא. פירוש, רב ששת מפרש הברייתא כי פרק החולין והתרומה שוין בפרק השלישי ששם נקשרים כל האצבעות. והלכה כשמואל שפוסק שם רבי אמי כמותו וגם ר' מישא בר בריה דר' יהושע בן לוי, שיטה זו כך פירש רבינו יצחק ברבי אברהם ועיקר". ז"ל שם בקיצור. אך שונה הוא מהרשב"א, שהסמ"ג מפרש שביאור הברייתא אינו מבורר, ונחלקו האמוראים בביאור כוונתו. ואילו הרשב"א מפרש שביאור הברייתא הוא מוחלט כפירש"י, והאמוראים החמירו כל אחד לפי סגנונו על גבי הברייתא כמו שנתבאר לעיל בדבריו. אלא שקצת קשה על פירושו של הסמ"ג ממה שהגמרא אומרת 'ולא תימא ר' אמי משום דכהן הוא' שנראה שהגמרא מבינה שיש צד שהפסיקה שלו מחמירה מחמת שהוא כהן, ואם כל מה שפסק כן זה מחמת שכך פירש את הברייתא, אז אין לזה שום קשר לכך שהוא כהן, זה תלוי רק בהבנה שלו ואף אם לא היה כהן כך היה פוסק. אבל לפי הרשב"א שהאמוראים החמירו על הברייתא, מובן, שהרי יש צד שר' אמי החמיר רק בזה רק מחמת שהוא כהן, ולכן הוצרכה הגמרא לסיוע מריב"ל שהוא לוי ובכל זאת החמיר בזה. להשמיע שזוהי חומרא שייכת לא רק לכהנים אלא לכל ישראל ראוי לנהוג בה. ואפשר לתרץ כנ"ל בדברי רבינו יונה.

9. נתחבר בסוף תקופת הגאונים מיוחס לחפץ בן עלי.

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (ברכות פ"ו ה"ד): "עד היכן היא נטילת ידים? עד הפרק". ולא ביאר עד איזה פרק. למעשה נחלקו האחרונים בדעתו. והכסף משנה כתב שכיון שאין לדבר הכרע יש לומר שסובר רבנו הר"ף דצריך ליטול עד סוף פיסת היד. ובספר מעשה רוקח כתב שודאי יש לדבר הכרע ממה שכתב בהלכות תרומות (פ"א) ובשאר אבות הטומאה (פ"ח) ובהלכות מקוואות (פ"א) דלתרומה עד הפרק. וכיון שכתב בשלושתם עד הפרק ודאי שהכוונה היא עד סוף פיסת היד. דהרי לא מצינו אף אחד שיסבור שקידו"ר שבמקדש אינו עד סוף פיסת היד, לכן ע"כ ש'עד הפרק' פירושו כל כף היד. ומסתברים דבריו. אולם בהגהות מיינו פירש דבריו עד פרק שלישי.

ראשונים הסוברים להלכה עד פרק שלישי

כתב רבינו גרשום: "לחולין עד לפרק - עד פרק העליון של אצבעות (היינו פרק ראשון). לתרומה עד פרק שני. לקדוש ידים ורגלים במקדש עד לפרק שלישי. עד כאן לחולין - כלומר עד פרק ראשון לחולין עד פרק שני לתרומה. ושמואל דאמר ע"כ בין לחולין ובין לתרומה לקולא. כלומר עד פרק ראשון. לחומרא - עד פרק שלישי". ע"כ. וקצת קשה אם שיעור נטילה לתרומה הוא עד פרק שני, למה כתב שמה שאמרו בין לחולין בין לתרומה לחומרא זהו עד פרק שלישי לכאורה הפירוש הוא עד פרק שני. וכנראה מבין שהחומרא נאמרה בשניהם ושיעורם שווה. לכן הכוונה היא לפרק שלישי. למעשה יוצא שמסקנתו היא כדעת רש"י. ועימם הסכימו הרי"א² (ברכות פ"ח) והרי"ד (חולין קו) ולכאורה לזה נוטה דעת הר"ן (חידושים חולין קו) שנראה שיותר הסכים עם הרמב"ן. וכן הסכים הריטב"א כפי שהוזכר בקצרה לעיל. והרא"ה (בבדק שם ובחידושו על הרי"ף ברכות מא). והרא"ש (חולין פ"ח סי' יא ובתשובה כלל מח סי' ד) אחר שפירש הסוגיא כרש"י, הביא את דברי הרי"ף כפי שביארם רבינו יונה (שצריך ליטול כל היד) וחתם: "וחומרא יתירה היא והעולם לא נהגו כן". וכן דעת ר"ת בתוס' (קו: ד"ה אמר) אלא שצ"ע ממה שכתוב בספר הישר (חה"ח סי' תעה). וכן נקט בספר המכתם (ברכות פ"ח) שיש ליטול עד פרק שלישי. המאירי (בית יד שער יב.). והנימוק"י (חולין שם). והרשב"ץ (בפירושו לברכות). והסמ"ק (קפא). וכן פסק האור זרוע (סי' סו) והראב"ד (תשובות ופסקים סי' סו). וז"ל המרדכי (ברכות רב): וראיות יש ולא חפצתי להאריך פה, ונהגו ליטול עד מקום חיבור אצבעות לגב היד כדאמר עד כאן בין לחולין בין לתרומה לחומרא.

ראשונים המצריכים נטילת כל היד

הרשב"א הביא את לשון ר"ח ז"ל: "אמר רב עד כאן לחולין עד כאן לתרומה פירוש היה רב מראה לתלמידים עד לפקק לחולין עד לפרק לתרומה פי' פקק קשרי אצבעותיו זולתי הכף של יד והפרק (נראה דכצ"ל) כף של יד והאצבעות שקנה הזרוע המחובר בכף היד הוא הנקרא הפרק. ואסיקנא משמיה דר' יהושע בן לוי בין לתרומה בין לחולין לחומרא והוא עד המרפק". ע"כ. והכוונה באומרו 'מרפק' - כף היד וכ"כ הרשב"א ז"פ. והרי"ף (מא בדהרי"ף) כתב: "ת"ר קידוש ידים במקדש עד לפרק בחולין עד לפקק לתרומה עד לפרק וכל דבר שחוצץ בטבילה בגוף חוצץ בנטילת ידים בחולין ובקידוש ידים ורגלים במקדש. ואסיקנא משום רבי יהושע בן לוי עד לפרק בין לחולין בין לתרומה וכן הלכתא". ע"כ. ולא פירש האם לחומרא או לקולא, ורבינו יונה מעלה שסבר הרי"ף שעד הפרק פירושו עד סוף פיסת היד, ולכן לא הוצרך לכתוב שזהו לחומרא (כי אם היה מפרש ש'עד הפרק' זהו פרק שלישי, היה חייב לפרש לחומרא. ורק משום דסתם עד הפרק הוא עד סוף פיסת היד לא הוצרך לבאר שהוא לחומרא). ולענ"ד ניתן להסביר את דברי הרי"ף אף כהסבר הרמב"ן. אלא שלי דל הדעת לא נוח בפירוש הרמב"ן במקום זה מחמת הקושיות שני"ל. ואף ניתן להסביר בדבריו כמו שכתב הרשב"א לפי גירסא זו שמנה התנא מקדש חולין ותרומה כסדר הזה וז"ל: "...אבל בפירושי ר"ח ז"ל נמצאת הגירסא כגירסת הספרים קידוש ידים ורגלים, וחולין, ותרומה. ואפילו כן אינו קשה כלל דמונה והולך הוא החמור שבכולן ואחר כך הקל שבכולן ואחר כך האמצעי". ע"כ.

דין חלק היד שלא ניטל

עדיין צריך בירור לפי מי שאינו מצריך ליטול את כל היד, האם יכול ליגע בלחם אף בחלק שלא ניטל. שרש"י כתב שהסיבה שלא צריך ליטול כל היד זה כיון שסגי ליטול את החלק שבו נוגע במאכל (כתב זאת לגבי פרק שני). ולכאורה לפי דבריו כל סיבת הקולא מותנת בכך שלא יגע במאכל עם חלק היד שלא ניטל. ומאיך גיסא ניתן לומר שחכמים לא תיקנו נטילה לכל היד כיון שאין הדרך ליגע במאכל בכל היד, ולכן אף אם נוגע במאכל בחלק היד שלא ניטל אין בכך כלום כיון שלא תיקנו לזה חכמים נטילה. (אלא שבתרומה בכל זאת ודאי שאין לזה מקום כיון שבפועל מטמא את המאכל. ואין לומר שלא גזרו חכמים על סתם ידים רק עד פרק שני או שלישי. יעוין בראב"ד תשובות ופסקים סי' כג וברמב"ם. וגם מסברא אמינא דאם לא כל היד בכלל גזירה היה צריך

להשמיע כן בפירוש). אבל נראה שאפשר להביא ראיה להקל ממה שרוב ששת מסביר את הברייתא שלחולין עד פרק ראשון ובוזה בודאי אי אפשר לימנע מליגע במאכל אף בחלק שלא ניטל. ועוד כמה ראשונים מסכימים שיש מי בגמ' שהצריך ליטול עד פרק ראשון. כן הוא לפי רבינו גרשום. ור"ת בתוס'. והראב"ן פוסק כן למעשה. ופשוט הדבר שאם הצריכו ליטול רק עד פרק ראשון, אין צריך להימנע מלגעת על ידי חלק היד שלא ניטל. ובפסק"ת (קס"א, יא) כתב להקל.

מסקנת הדברים להלכה

להלכה כתב הבית יוסף (סי' קסא): "ובאמת שכן ראוי לנהוג (ליטול כל היד) כיון דלאו מילתא טריחא היא אמאי לא נפיק נפשין מפלוגתא. ולא גרע הא ממאי דאמר רב חסדא (שבת סב:) אנה משאי מלא חפני מיא ויהבו לי מלא חפני טיבותא"¹⁰. וכ"כ בשו"ע ז"ל: "שיעור נט"י כל היד עד קנה של זרוע וי"א עד מקום חיבור האצבעות לכף היד, וראוי לנהוג כדעת הראשון". ומבואר בדבריו שאין בזה חיוב מעיקר הדין. ובביה"ל כתב שכיון שהרבה ראשונים סוברים ליטול כל היד אין להקל בזה מהדין, ורק הרוצה לסמוך על דעה זו בשעת הדחק אין למחות בידו. ולפי הנזכר לעיל, נראה שלא מעט מן הראשונים סוברים להקל בנידון זה, מה גם שכל זה לפי שמואל וריב"ל שהם עצמם החמירו על דברי הברייתא להצריך ליטול לחולין כשיעור תרומה.

10. יש להעיר על כך שלכאורה רב חסדא לא אמר את דבריו רק כאשר מרבה במים במקום הנטילה, אבל כאשר אדם מרבה במים על כל חלקי הגוף ויחד עם זאת ניטלו ידיו לא אמר בזה דבריו. ולכן ה"ה לנד"ד שאם לא תיקנו נטילה לחולין לכל היד, לא יועיל מה שמרבה במקום זה במים.